

Jan Szczepański

"Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft", Theodor Geiger, Stuttgart 1949 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 12, 353-355

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W sumie książka Cole'a może być traktowana jako zbiór esejów o charakterze częściowo publicystycznym, w wielu punktach pozbawionych szczegółowej dokumentacji aczkolwiek jej rozdziały, dotyczące struktury społecznej Anglii współczesnej, opierają się w istocie na bardzo drzbiazgowej — w części jeszcze nie zakończonej całkowicie — analizie danych statystycznych ostatniego spisu ludności. Angielska krytyka socjologiczna nie ocenia tej książki jako dorównującej najlepszym pracom autora. Ze względu jednak na ważność zagadnienia, któremu jest poświęcona, a także z uwagi na pewne partie operujące nie wyzyskanym dotąd, nowym materiałem pochodzącym ze spisu ludności 1951 r. stanowi ona pozycję ciekawą dla socjologa zajmującego się zagadnieniami struktury społecznej oraz dla czytelnika interesującego się obrazem aktualnych stosunków klasowych Anglii oglądanych oczyma autora „Istotnego sensu marksizmu”.

Antonina Kłoskowska

Theodor Geiger, *AUFGABEN UND STELLUNG DER INTELLIGENZ IN DER GESELLSCHAFT*. Stuttgart 1949, Ferdinand Enke Verlag, ss. VIII, 167. Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w Szwecji w r. 1943, a więc prawie przed 14 laty. Jeżeli jednak decydujemy się omówić jej treść i zwrócić na nią uwagę polskiego czytelnika, to czynimy to z kilku powodów. Po pierwsze, jest to raczej esej socjologiczny niż ścisła monografia faktów ograniczonych w czasie i przestrzeni. Po drugie, zawiera ona także uogólnienia historyczne i zarys teorii inteligencji. Po trzecie, dla ludzi śledzących rozwój spraw inteligencji w Polsce Ludowej i toczące się tu dyskusje książka ta będzie materiałem do rozważań i porównań.

Punktem wyjścia rozważań Geigera jest pojęcie kulturowego uwarstwienia społeczeństwa. Według tej teorii warstwy kulturowe istnieją obok i niezależnie od warstw ekonomicznych i społecznych. W nowoczesnych społeczeństwach wytworzyły się trzy warstwy kulturowe: 1. ludzie z dyplomami akademickimi, 2. ludzie wykształconych, 3. inteligencji. Warstwy te nie są od siebie wyraźnie oddzielone. Najłatwiej, gdyż na podstawie kryterium formalnego, można określić pierwszą z nich. Wytworzyła się ona wraz z postępowaniem racjonalizacji w różnych dziedzinach życia wymagających specjalistów na najwyższym poziomie wykształcenia i idącym w ślad rozwoju uniwersytetów. Do warstwy wykształconych — po dokonanych procesie demokratyzacji wykształcenia — należą coraz szersze rzesze ludzi, którzy zdobyli wiedzę różnymi sposobami i w ten sposób stali się „konsumentami” dóbr kulturalnych, niezależnie od tego, czy wiedzę tę potwierdza dyplom i czy stosują ją w pracy zawodowej. Inteligencja wreszcie to twórcy wartości kulturalnych: artyści, poeci, pisarze, kompozytorzy, uczeni, wynalazcy, słowem twórcy „reprezentacyjnej” (nie ludowej) kultury każdego narodu. Warstwa ta nie jest ani zamknięta, ani wyraźnie oddzielona od innych. Można w niej wyróżnić stałe jądro otoczone luźną masą przenikającą się z innymi warstwami. Wokoło inteligencji zawodowej gromadzą się ludzie różnego rodzaju okazjnie spełniający także funkcje kulturalnie twórcze. Geiger odróżnia inteligencję i intelektualistów. Ci ostatni to ludzie z akademickim wykształceniem, wykorzystujący naukę w pracy zawodowej, to typy psychospołeczne; inteligencja natomiast jest pojęciem społeczno-kulturowym i nawet w liczbie pojedynczej oznacza zbiorową całość wykonawców określonej funkcji społecznej. Inteligencja to funkcja społeczna, a nie stanowisko ani ranga, gdyż te zależą nie od poziomu tworzonych wartości, lecz od uznania, jakie twórca znajduje w społeczeństwie. Przy okazji Geiger polemizuje z teorią warstwy intelektualistów, wyłożoną przez Schumpetera w książce *Kapitalizm, socjalizm i demokracja* (1946).

Po tych wstępnych rozważaniach autor przedstawia historyczny proces kształtowania się inteligencji w społeczeństwie nowożytnym. Ostateczną postać przybrała ona po okresie absolutyzmu, w XIX wieku, w wyniku uwolnienia twórczości kulturalnej z zależności osobistej i zdobycia wpływu na społeczeństwo przez racjonalną myśl. Jakie są społeczne zadania inteligencji? Powinna ona tworzyć nowe wartości kulturalne składające się na dynamikę postępu społecznego, a w szczególności jej zadania to: uduchowienie bytu czy to w sensie religijnym, estetycznym, czy teoretycznym, racjonalizacja życia przez wprowadzanie metod racjonalnego myślenia i działania do wszystkich jego dziedzin, wreszcie krytyka i powściągnięcie władzy (to ostatnie zdanie Geiger analizuje szczegółowo w różnych ustrojach), wreszcie krytyka ideologii i tworzenie syntez politycznych. Omawiając stosunek inteligencji do polityki Geiger polemizuje z tezami znanej książki Mannheim'a *Ideologia i utopia* i wyróżnia cztery możliwe formy stosunku inteligencji do władzy politycznej: 1. Inteligencja tworzy idee polityczne i w ten sposób staje się kierowniczą siłą polityczną. Teza ta była atakowana przez wielu socjologów jako złudzenie (Pareto), wskazujących, że idee wymyślone przez inteligencję miały minimalny wpływ na rzeczywisty przebieg polityki. Zdaniem Geigera prawda leży w środku; nie należy podejrzewać zawodowych polityków o grzech intelektualizmu, lecz trzeba także stwierdzić, że inne prawa rządzą działalnością polityczną a inne twórczością. Nie brak jednakże przykładów wielkich polityków i intelektualistów. 2. Inteligencja podporządkowuje się politykom i spełnia zadanie uświetniania i gloryfikowania ustroju politycznego. 3. Inteligencja służy polityce swoją wiedzą, dąży do jej racjonalizacji i oparcia jej na podstawie naukowo opracowanych faktów. 4. Inteligencja zachowuje krytyczny stosunek do władzy politycznej. Ta krytyka, zdaniem Geigera, istotna funkcja inteligencji, może być skierowana przeciw ogólnym zasadom ustroju, przeciw poszczególnym brakom czy nadużyciom lub przeciwko ideologicznej propagandzie panującej elity.

Dalszy rozdział poświęcony jest społecznej strukturze inteligencji. Autor rozważa tu zagadnienie, mające szeroką literaturę (zwłaszcza lewicową i socjalistyczną), do jakiej klasy inteligencja należy. Czy jest ona osobnym stanem? Czy jest elitą? Szukając odpowiedzi Geiger omawia inteligencję szlachecką, mieszczańską, zdemokratyzowaną, proletariacką i zastanawia się nad społecznymi skutkami kulturalnej działalności inteligencji związanej pochodzeniem z różnymi klasami. Z tymi sprawami wiąże się zagadnienie ekonomicznych podstaw bytu inteligencji. W starożytności rozwinęła się zasada, że dzieło twórczości duchowej jest opus liberale i nie posiada wartości rynkowej, i jakieś echa czy pozostałości tej zasady przetrwały do dziś. Geiger rozpatruje to zagadnienie ekonomiczne w rozwoju historycznym w różnych społeczeństwach. Różne były formy opieki nad twórczością duchową, mecenatu, fundacji, stypendiów, synekur, różne postacie urzędniczenia inteligencji, utrzymania się „wolnej inteligencji” i jej komercjalizacji. Na zakończenie tej części pracy autor omawia szeroko bardzo dyskutowaną sprawę proletaryzacji inteligencji.

Następnie Autor przedstawia swoje poglądy na stanowisko inteligencji w społeczeństwie. Zagadnienie to posiada dwie strony: postawy samej inteligencji wobec różnych istotnych spraw różnych społeczeństw oraz postawę społeczeństwa wobec inteligencji i jej spraw. W pierwszej części Geiger analizuje postawy inteligencji wyrastające stąd, że z racji wykształcenia ostrzej od innych warstw odczuwa i lepiej rozumie problemy społeczeństwa, ich mechanizm i sprzeczności. Stąd wynikają różne postawy inteligencji: szukanie wolności duchowej, rewolucyjność lub też polityczna obojętność, aktywność społeczna, czy też cyganeria zależnie od konkretnych warunków społeczno-ekonomicz-

nych. W ostatniej części książki omawia czynniki składające się na uznanie społeczeństwa dla inteligencji i jej ocenę, działające w różnych typach społeczeństw i państw, prestiż wykształcenia, jego zanik itp. Najwięcej niechęci wobec inteligencji wywołuje krytyka ustroju społecznego i władzy politycznej. Ostatni omawiany problem to związki inteligencji z masami.

*
*   *
*

Jak widzimy z tego pobieżnego streszczenia, książka porusza wszystkie istotne zagadnienia dotyczące zadań i stanowiska inteligencji w społeczeństwie. Na przedstawieniu tej problematyki w istotny sposób zaważyła teoria autonomiczności kultury wobec społeczeństwa i ujęcie inteligencji jako warstwy kulturowej. Stąd wynika — moim zdaniem — niewłaściwe postawienie całej problematyki i trudność zrozumienia, jak inteligencja jako warstwa kulturowa powiązana jest ze strukturą społeczną. Lecz książka ta jest interesująca, gdyż wywarło na niej piętno głębokie zrozumienie omawianych spraw, przenikliwość obserwacji i dobra znajomość materiałów historycznych. Przeczyta ją z zainteresowaniem nawet ten, kto z zasady odrzuci zawartą w niej teorię i ogólne dyrektywy metodologiczne.

Jan Szczepański

Chung-li Chang, *THE CHINESE GENTRY. STUDIES ON THEIR ROLE IN NINETEENTH CENTURY CHINESE SOCIETY*. Seattle 1955, University of Washington Press, ss. 250. Inteligencja jako odrębna warstwa społeczna stanowi zjawisko nie powszechne wprawdzie, ale bynajmniej nie wyjątkowe w strukturze społeczeństw cywilizowanych. Występowanie jej nie ogranicza się do krajów Europy wschodniej, jakkolwiek na tym obszarze zjawisko to było dotąd najlepiej znane i z niego zaczerpnięto jego nazwę, która upowszechnia się obecnie w badaniach socjologicznych prowadzonych w tak odległych rejonach, jak Japonia i Afryka. Badania te dostarczając materiału do pozytywnych interkulturalnych zestawień, mogą być źródłem wielu ciekawych wniosków.

W odniesieniu do społeczeństwa Chin cesarskich można by mówić o warstwie inteligencji tylko w pewnym poważnym zastrzeżeniu; kategoria, która z wielu względów zasługiwałaby na podobne określenie, była bowiem wyodrębnionym stanem o prawnie określonej rekrutacji, strukturze, funkcjach i przywilejach. Ten czynnik zasadniczo różni ją od podobnych kategorii społecznych XIX-wiecznej Europy. Element istotnego podobieństwa stanowi natomiast rola wykształcenia jako czynnika określającego tu i tam przynależność do tej kategorii oraz jej społeczne funkcje. Specyficznością Chin jest przy tym szczególne sformalizowanie tego czynnika.

Za określeniem tej kategorii społeczeństwa chińskiego terminem inteligencji (z koniecznymi zastrzeżeniami) przemawia fakt, że w językach europejskich nie ma ona dotąd ogólnie przyjętej i adekwatnej nazwy. Jej nazwa oryginalna oddana jest w transkrypcji angielskiej jako shen-shih i shen-chin, co autor omawianej tu monografii usiłował oddać za pomocą angielskiego określenia gentry, które z kolei jest nieprzekładalne na język polski, a samo jego zastosowanie budzi zastrzeżenia. Dlatego nie przesądzając o stosowności w odniesieniu do tej kategorii określenia inteligencji będę ją w dalszym ciągu określać terminem literati, bardziej dotąd rozpowszechnionym w naszym kręgu kulturalnym w historycznych i socjologicznych opracowaniach i stosowanym m. in. przez Maxa Webera.